

KÁNTOR LAJOS

IGEVÁR – ERŐS VÁR

■ A Kriterion-történetet tizenhat helyzetképben írta le Domokos Géza, 2000-ből visszatekintve, *Igevár* címmel. Mindazoknak szóló ajánlással kezdte, akik a Kriteriont építették, és védelmére keltek, amikor annak falait ostromolták. Hogy ez az erős vár mit jelentett Ceaușescu Romániájában, elsősorban az itt élő magyarság számára, sokan megfogalmazták: valósággal egyetempótló lett a Bolyai felszámolása, a magyar nyelvű felsőfokú oktatás elsorvasztásának éveiben-évtizedeiben. És jóllehet számosan építették ezt a várat, védték is, amíg lehetett – Domokos Géza volt a bástya, a védők védője, egy darabig hatalmon belül, majd az ellenséges hatalommal szemben.

A történet első szakaszában, illetve az előtörténetben talán nem is az a legérdekesebb, hogy a „kalandos keresztelő” miképpen zajlott (a görög szó kiválasztása, amelynek közeli román és magyar alakja segítette az értékszempont előtérbe állítását), hanem a még korábbi mozzanat, a bukaresti művelődési miniszter, Pompiliu Macovei telefonhívása. Noha nyilván felső pártkörökben született meg a döntés, az emberi tényező itt – és a következő húsz évben – nem mellőzhető. A Domokos adta Macovei-portré érdemes az idézésre.

„Jól ismertük egymást, hiszen fél éve, újságírói munkám mellett – az *Előre* főszerkesztő-helyettese voltam akkoriban – a magyar kulturális ügyekben illetékes tanácsosi funkciót is betöltöttem mellette. Gyökeresen különbözött minden őelőtte járó, de különösképpen utána következő művelődési bizottsági elnöktől. Franciás iskolázottságú,

...jóllehet számosan építették ezt a várat, védték is, amíg lehetett – Domokos Géza volt a bástya, a védők védője, egy darabig hatalmon belül, majd az ellenséges hatalommal szemben.

ötven év körüli férfi volt. Nem állt jól neki a folytonosan cipelt tömött irattáska. A szellem emberére valló előkelősége nem illett össze az arctalan, inkább párthivatalnok, az önálló gondolkozásra, kreatív kezdeményezésre kevés alkalmat nyújtó beosztással. Nyugalma, másokat meghallgató türelme, beszédmodora, ruházata, minden az egykori nyugatos bojár- vagy nagypolgári román családok sarjait, az őket jellemző választékosságot juttatta eszembe. Feltételezem, hogy a magas polcra való ültetését nem ezeknek az erényeknek köszönhette. Szakmai rangja mellett [jó nevű építész volt], gondolom, szerepet játszott engedelmességre hajló természete és ifjúkori beállítottsága is.”

1969. októberi volt az első, Pompiliu Macoveitől származó információ, amelyből Domokos Géza értesült a könyvkiadói rendszer átalakításáról, aztán jött a KB sajtóosztályának vezetőjétől a hívás, hogy mint könyvkiadói tapasztalattal rendelkező szerkesztőt a pártvezetőség Domokost szemelte ki az új (nemzetiségi, többnyelvű) kiadó igazgatójának. December 15-én a minisztertanács elnöke aláírta az alapító rendeletet. 1970 februárjában Domokos Géza több interjút is adott immár a Kriterion létezéséről, terveiről. Gálfalvi Zsoltnak, az *Előre* számára nyilatkozta: „Fő feladatunkat, most az induláskor, abban látom, hogy szilárd elvi alapon, a romániai nemzetiségi kultúrák és a Román Szocialista Köztársaság egységes kultúrájának érdekeiből kiindulva, segítőtársává szegődjünk mindannak, ami irodalomban, tudományban és művészetben értékteremtő. Szeretnők, ha a Kriterion, amely megalakulása első pillanatától a párt- és állami fórumok megkülönböztetett támogatását élvezi, garanciát jelenthetne minden nemzetiségi alkotó ember számára...” Ezúttal (és még egy ideig) a kötelező udvariassági-köszönő körök valóságot fedtek. Két nappal korábban (február 20-i megjelenéssel) nyugodt szívvel jelenthette ki Domokos a riporter Beke Györgynek, az *Utunkban*: „A minisztertanácsi határozat, amelynek alapján a Kriterion más kiadókkal egy időben létrejött, az ország egész könyvkiadási rendszerét helyezi korszerűbb alapokra.” Ugyanitt azonban a Kriterion-igazgató tanúságát adja annak, hogy a „felülről” megnyitott lehetőséget érdemben akarja kihasználni, és erre a tágabban értelmezett (korántsem csupán a baloldali) múlt s a biztató jövő perspektívája egyaránt ösztönzést jelent. Szöveg szerint: „Ami a kitekintést, szélesebb horizontra való törekvést illeti, Kuncz Aladár és Gaál Gábor műve a kiindulási pont. Múltismeretünk elmélyítésével egy időben új területeket kell meghódítanunk a modern ízlésnek, a huszadik századi gondolkozásnak.” (Figyelnünk kell arra, hogy a nevek sorolásában Kuncz megelőzi Gaált – ezt Méliusz József biztosan nem így írta volna! – Mindkét interjú bekerült a Kossuth Könyvkiadónál, Budapesten 1988-ban megjelent, *A Kriterion műhelyében* című kötetbe.)

Több interjúban megtaláljuk a kiadói program bizonyára legfontosabb tényezőjét: a teljes paletta – irodalom, művészetek, tudomány – kibontásának szándékát. Az egyes kötetek, a most születő művek vállalása mellett az Irodalmi Könyvkiadótól örökölt és az új sorozatok nyitnak kaput a történelembe, a művelődéstörténetbe, irodalomtörténetbe, zenei és képzőművészeti életbe, a népeletbe. Ez jelenti az „egyetempótlást”. A magyar–román kapcsolatok építése pedig – túl az előírásokon, elvárásokon – szívügye Domokos Gézának, ezt is sokszor elmondja, és büszkén hivatkozik egy-egy magyar könyvük román fordításban elért sikerére (legalábbis írói körökben meg a sajtóvisszhang fényében).

Az *Igevár* „széljegyzetei” közt hivatkozik Domokos a „kedvencekre”, elsőnek Sütő András „húsz év interjúiban, vallomásaiban rendszerint első helyen emlegetett, a Kriterion-emblémát elsőnek hitelesítő” könyvére, az *Anyám könnyű álmot ígér* fantasztikus útjára; az 1970-es első kiadás 9500 példányát közvetlenül követte a második (13 850), 1972-ben a harmadik (42 850). Hat év alatt közel százezres (91 200) példányszám. Kedvencei, büszkeségei közé sorolja a kiadóigazgató az *Erdélyi Magyar*

Szótörténeti Tárat, Szabó T. Attila korszakos gyűjtőmunkájának eredményét, pontosabban az első kötet (1975-ös) megjelenését, felidézni saját lelkes kommentárját. (Erre még visszatérek.) Meglep viszont, hogy az *Igevárban* nem tesz említést az első Kritérion-év egyik legvisszhangosabb sikeréről, a *Balladák könyvéről*, jöllehet Kallós Zoltán magyar népballada-gyűjtése az egyetemes magyar művelődés – és persze a könyvkiadás – országhatárokon átívelő nagy eseményének számított.

Önmagunkat ellenőrizni akarván, előveszem Láng Gusztávval közös könyvünket, a Kritérion által kiadott *Romániai magyar irodalom 1945–1970*-et, az 1971-es első kiadást. Mi került bele a Kritérion első évének terméséből? A február 7-i keltezését viselő Mentségben, az „úttörőnek bukni is érdem” Arany János-i idézete után magyarázatként szerepel az időkorlát, ami miatt olyan új jelenségek mellett voltunk kénytelenek említés nélkül elmenni, mint például a nemrég indult bukaresti lap, *A Hét* és „az átszervezett könyvkiadás, a Kritérion létesítése hozta változások irodalmi és szellemi életünkben”. Ugyanakkor a könyv lektorainak járó köszönetben szerepel Domokos Géza neve (a Dávid Gyuláé és Marosi Péteré mellett). Az igazsághoz ugyanakkor hozzátartozik, hogy a kötet Sütő-fejezetében az *Anyám könnyű álmot ígér* jelentős terjedelmet kapott, hasonlóképpen Bálint Tibor nagyregényéhez, a *Zokogó majomhoz* (igaz, csak az 1970-es újranyomás dicsérheti a Kritériont, 1969-ben még az előd Irodalmi Könyvkiadóé a dicsőség). Az erdélyi magyar drámának szentelt fejezetben pedig *Az eb olykor emeli lábát*, Páskándi Géza 1970-es kötete mondhatni főszerephez jut, *A bosszúálló kapussal* és a *Vendégséggel*. (Utóvégre ezek mind a dicsőség kategóriába tartoztak, tartoznak mindmáig.)

Ha már a „Kántor-Láng” szoba került, nem hallgathatom el a kolozsvári Continental (a hajdani New York) szálloda emeleti előterében (valamikor az 1970-es év közepén?) zajlott beszélgetésünket Domokos Gézával (Bodor Pál is jelen volt). Találkozásunk oka: elmondani, hogy készül egy ilyen összefoglalás, a budapesti Irodalomtörténeti Intézet felkérésére, az Akadémiai Kiadó számára. Sejtettük, hogy az újabb kori magyar irodalom egészét felölelni hivatott kézikönyv megjelenése elhúzódik (végül 1982-ben látott napvilágot a „határon kívüli” részek áttekintése!), munkánkat tehát szívesen ajánljuk fel a Kritérionnak. Nem volt szükségem különösebb meggyőző munkára, Domokos Géza emlékezetem szerint egyből igent mondott – és az 1971-es kiadást követő második évben vállalta a javított új kiadást, öregebb és fiatalabb dogmatikusok, konzervatívok ádáz kritikái (és politikai) támadásai ellenére. Igaz, a címen módosítanunk kellett, válaszként a vádra (egyébként az 1945-ös kezdő év a magyarországi felkérés szerinti volt), hogy ugyanis mi elítélendő módon nem a romániai történelmi 1944-hez igazodunk...

Ennyi együttműködő, határozottan baráti és egyetértő mozzanat felemlegetése után el kell mondanom két esetet, melyek vitát provokáltak közöttünk. Az egyik kitűnően oldódott meg, a másik a javaslattevő kudarcával végződött. Mindkettő Kritérion-közele volt. Az egyiket nem tudom írásosan igazolni. Fent jártam a Kritérion kolozsvári fiókszerkesztőségében, ott találkoztam össze Gézával. Arra már nem emlékszem, hogy ki hozta szóba az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárat*, én mindenestre kardoskodtam volt tanárom hatalmas életművének kiadása mellett, Domokos Géza viszont erősen kételkedett a lehetséges sikerben, hiszen egy ilyen kötet legfeljebb százan vesznek majd meg. (Talán volt fültanú, a még élők esetleg tanúskodhatnak.) Domokos kiadóvezetői – és emberi – bölcsességét dicséri, hogy végül nem csupán beleegyezett a sorozat elindításába, hanem mint az *Igevár*ból idézhettem, büszkeségei közé emelte a magyar nyelvtudományak, a magyar művelődéstörténetnek ezt a kiemelkedő művét, ennek megjelentetését.

A másik dolgot, makacskodását, ellenkezését egy Kós Károly-émlékkönyv előkészítésében – máig nem értem. Az ötlet nem tőlem származott, én csupán felkaroltam

és továbbítottam barátom, kollégám, Ritoók János javaslatát, és felajánlottam, hogy segítek a 90 éves Kós méltó kiadói köszöntésében. Valószínűleg több menetben folyt le csatározásunk, mindenesetre fennmaradt egy hosszú, haragos, de érvelni próbáló levelem, amelyet 1973 januárjában (tehát tizenegy hónappal az évforduló előtt) küldtem el Domokos Gézának. Íme a szöveg:

Kolozsvár, 1973. jan. 21.

Kedves Géza!

Sajnálom, hogy legutóbb nem volt tíz perced konkrétan elbeszélgetni a Kós-émlékkönyv tervéről – talán akkor több kedvvel figyeltél volna rá. Az ötlet ugyan nem az enyém, mégis kötelességemnek érzem, hogy legalább levélben megpróbáljalak meggyőzni Dávid Gyulának elmondott ellenérveid egy részének indokolatlan voltáról. Persze, ha csak annyit mondasz, hogy minden emlékkönyvet kivettek a kiadói tervekből, vagyis *nem lehet* ilyesmit próbálni, megértem. Azon viszont váltig csodálkozom, hogy nem ismered fel az *alkalom* (egy Kós-típusú sokoldalú alkotó 90. születésnapja, a Kósé, akit Szabédi annak idején nem véletlenül emlegetett Tamási és Kodály mellett!) rendkívüliségét, amelynek révén a romániai magyar kultúra *önmagát becsülhetné meg* egy rangos és előreláthatóan rendkívüli sikerű kiadvánnyal. Ismerem a szerkesztés nehézségeit, ennek ellenére – jobb híján – vállaltam volna az anyag összeszedését, ingyen és bérmentve s a nevem feltüntetése nélkül (nehogy azt higgye valaki, anyagi vagy erkölcsi hasznot akarok húzni az ügyből!); Láng Guszti ugyancsak szívesen betársulna a vállalkozásba. Tanácsod, hogy csinálja ezt meg egy-egy lapszámban a Korunk és az Igaz Szó, nyilván kibúvó, hiszen e két dolog nem azonos súlyú.

Így, noha a hívős fogadtatás után nem sok reményünk van véleményed megváltoztatására, az marad hátra, hogy mégis elmondjam e levélben elképzelésünket, amely – szerintünk – legalább 80%-osan megvalósítható volna, néhány hónap alatt, hiszen a tervezett anyagok egy része készen van, itt-ott esetleg már meg is jelent (folyóiratokban többnyire), vagy kéziratban hozzáférhető. A feltételezett szerzőknek egyelőre természetesen nem szoltunk, nem lévén erre felhatalmazásunk, az ügy érdekében azonban számíthatunk gyors közreműködésükre. A közlemények egy része szólna csupán Kós tevékenységéről (az emlékkönyvek jelentős része így készült), a többi a romániai magyar kultúra két háború közötti vagy újabb problémáihoz kapcsolódna – azokon a tevékenységi területeken, amelyekben Kós is megnyilatkozott. Tanulmányt kérnénk Varró Jánostól Kós Károly pályájának valamely szakaszáról (a rész bizonyára jobb volna az egésznél). Kész anyaga van Debreczeni Lászlónak Kósról, az építésről. Átvehetnénk a Beke-interjút Kós román kapcsolatairól, valamint a Pomogáts Béláét a Szépmíves Céhéről. Kós-leveleket kaphatnánk Marosi Ildikótól. Gábor Dénestől kérnénk a Kós-bibliográfiát, Gyimesi Évától részlettanulmányt Kós stílusáról, Ritoók Jánostól Kós és a szász irodalom kapcsolatairól, Bannertől (vagy Murádtól) a grafikus Kós Károlyról, Kötő Józseftől Kós színpadi szerepléséről. Esszét, emlékeztést adhatna Szemlér, Balogh Edgár, Sütő, Méliusz különböző találkozásairól. Gáll Ernőtől biztosan kapnánk tanulmányt a két világháború közti romániai magyar értelmiségi mozgalmakról (a Korunkban is volt már ilyen), Páskánditól esszét a történelmi drámáról. Saját tematikájában adna tanulmányt Szabó T. Attila, Benkő Samu, B. Nagy Margit, Jakó Zsigmond, ifj. Kós Károly, Faragó József, Tóth Sándor, Sóni Pál, Láng, Dávid Gyula (pl. Chinezuról), Kántor. Kiegészítések persze elképzelhetők. Ahhoz viszont, hogy tapogatózni, sőt szervezni lehessen, valamiféle biztatás kellene tőletek. Dávid Gyulának csupán határidős aggályai voltak, szerinted – ahogy hallom, az emlékkönyv korszerűtlen műfaj. Bővebb érvelés helyett csupán a Nyugat-Németországban készült Lukács-émlékkönyvre figyelmezt-

tetnélek – talán ők sem óhajtottak anakronisztikusak lenni, s Lukács sem éppen ódi-
vatú stúdiumtárgy.

Egyelőre csupán ennyit. Kedves Géza, régi barátságunkra emlékeztetve (amely
még az ősidőkben, Ifjúmunkás-főszerkesztő korodban kezdődött), őszintén sajná-
lom, hogy az utóbbi időben néhányszor már majdnem az összeveszésig veszeked-
tünk – mindannyiszor úgy éreztem, hogy az általam is nagyra értékelt taktikai meg-
gondolásaid abszolutizálása volt a kiváltó ok. Te biztosan másképp érzed, az én el-
fogultságaimat okolod (a múltkor, például a változatlanul aktuális Csiki-ügyben, ki-
jelentetted, hogy velem nem lehet vitatkozni – de tudomásom szerint semmi előre-
haladás nem történt a kéziratrendezések, levelezés, visszaküldés vagy kiadás ügyé-
ben –, maradtunk tehát a majdnem-összeveszésnél). Azt hiszem, nem kell biztosíta-
nom Téged, milyen fontosnak és rendkívül gyümölcsözőnek tartom kiadói munká-
dat (ezt bel- és külföldön mindig elmondom), épp ezért s éppem érted veszekszem,
vitatkozom. Időnkénti bizalmatlanságod, visszavonulásaid (például az irodalomtör-
ténét fordítása ügyében – amely meggyőződésem szerint nem a román közönség igé-
nyeinek, hanem ellenfeleinknek tett engedmény) viszont bántanak – és *nem elsősor-
ban a zsebemet bántják!* No de ez más kérdés, nem tartozik közvetlenül a Kós-
emlékkönyvhöz.

Nagyon kérlek, mindenképpen válaszolj, s a lehető leggyorsabban, nehogy majd
valóban az időhiány akadályozza meg a terv valamiféle kivitelezését.

Baráti szeretettel üdvözöl

Kántor Lajos

A Kós-emlékkönyv ügye lezárult – Gézának abban lett igaza, hogy a folyóiatok
vállalták fel (szűkösebb keretek közt) a szakmailag alátámasztott ünneplést; például
a *Korunk* Kós – Kalotaszeg lapszáma (1973 novemberében) minden addigit és azutá-
nit felülmúlva hatezer példányban jelent meg, és kalotaszegi falvakba is eljutott,
visszhangot keltett (Károly bácsit pedig valóban boldoggá tettük).

Kiadói kapcsolatunk nem romlott meg, ezt a hetvenes évekbeli levél- és üzenet-
váltásaink, tanácskozásaink – és Kriterion-kiadásban megjelent könyveim, közös
vállalkozásaink igazolják. Persze nem minden ajánlat került meghallgatásra. Például
az 1972 októberében felajánlott, a *Korunkban* 1967 és 1971 közt futott egyéni rova-
tom, a „Kövek” egy kötetbe összegyűjtése csupán 2005-ben történhetett meg, a
Pallas-Akadémia jóvoltából (*A Nagyelefánt nyomában*); a Gézának 1974 júniusában
jelzett lehetőség egy igényesebb kritikai kötet összeállítására (erdélyi magyar írókról,
magyarországiakról, Déry Tiborról, Juhász Ferencről és román kortársakról, így
Sorescuról, Buzuráról) *Korváltás* cím alatt valósult meg – 1979-ben (a Kriterionnál).
A Domokos-hagyatékban, a Szabédi-házban megtalált hosszú levél több vonatkozá-
sát talán érdemes felidézni, mert a Domokos Géza vezette Kriterion sokirányú figyel-
mére emlékeztet.

Ennek a Gézát megszólító levélnek az elején megköszönöm a székely balladák
ajándékba kapott kötetét. Egy hosszan elnyúló fordítás, Adrian Marino *Bevezetés az*
irodalomkritikába című, több mint 500 lap terjedelmű alapművének magyar (átülte-
tői) gondjait magyarázom a továbbiakban (1979-es megjelenés lesz ebből is, Dávid
Gyula fordítói segédletével, a késlekedésnek egyértelműen én vagyok az oka), majd
a Kántor Erzsébet tolmácsolásában készülő Sorin Titel-kötet kriterionos kérdései és
a budapesti Európa párhuzamos kérése jelenik meg itt. („Belia válaszolt is nekem, és
arra kért, emlékeztesselek Téged, hogy a tervezett, általad összeállítandó kisregény-
kötetben *A fogoly hosszú utazása* szerepeljen, feleségem fordításában – nem zavarja
őket, mint írja, a Kriterion kötete.”) És visszakapcsolva a már említett kritika-gyűj-
teményhez, szóvá teszem: „Arra azért mégis jó volna alkalmat adni, hogy az ember bi-

zonyíthassa azt, amit az irodalomtörténettől kértek számon (ami más műfaj): az elemzést. [Dávid] Gyula mondta azt is, hogy szívesen kiadnátok viszont önálló könyvet, monográfiát. Hát persze, csak hagynák az embert ilyesminek nekiülni. Egyéb-ként forgatok a fejemben több dolgot, így például végre egy tisztességes Tamási-könyv tervét. (Talán láttad a múlt heti Utunkban *Székelység ábrája?* c. cikkemet s az előzőeket Tamásiról...) És újra foglalkoztat *Az ember tragédiája*, Madách – többek közt hazai színpadi változatai kapcsán is (a váradi izgalmas vállalkozás – színészek nélkül is; várom a Harag-féle vásárhelyit). Esetleg írd meg, mit szölk efféle távlati elképzelésekhez. És jó volna, ha végre döntenétek a Helikon próza-antológia ügyében is, mert azt sem lehet egyik napról a másikra elkészíteni. Leveledet, igaz, még a Kós-ügyben is várom, na de hát...” (A Helikon próza-antológia válogatása, sőt már a begépelés is elkezdődött, de valahonnan fentről leállították – máig nem készült hasonlő, a Szemlér Ferenc nevével fémjelzett, 1973-as nagy kötet, *Az Erdélyi Helikon költői* epikus társa.)

1974-ből, 1975-ből, '77-ből és '79-ből találok újabb munkaleveleket. Ezekben részben a korábbi témák folytatódnak (szegény Domokos Gézának hány Kriterion-szerzővel kellett személyes levelezést folytatni!), részben új elképzelésekről, tervekről van szó. Itt-ott elszámolási kérések is előkerülnek, akár a Marino-fordítás, a Helikon-antológia munkálatai kapcsán, ha már „energiám 80%-át fordítom a Kriterionnak tett ígéreteim teljesítésére (a maradék a Korunké, Utunké és Igazságé, néha a Tribunáé), ami távlatilag nagyon biztató, csak hogy a távlat többnapos, esetleg -éves”. 1975. február 24-én, a kolozsvári Kriterion-fiók vezetőjének, Dávid Gyulának is válaszolva, Gézát ugyancsak terhelem jövőbeli elképzeléseimmel, részben már alakuló tervekkel: „77-re számítani lehetne Lírai novella, balladisztikus novella című könyvemre, ez a disszertációtémám, amelyen vagy hat éve dolgozom, s néhány hete újra elővettem, ebben az évben szeretném átadni a dolgozatot az egyetemnek; a másik 79-es vagy 80-as megjelenés lehetne, a romániai magyar irodalmat saját koncepcióm alapján vizsgálnám, a kezdetektől a hetvenes évekig összefüggően, öntörvényűen (ha jól emlékszem, beszéltem neked róla tavaly nyáron, a tengerparti homokban). Szívesen csinálnám [Láng] Gusztival, de úgy látom, nemigen áll rá, s őszintén szólva ez azért is nehéz, mert nekem erről a könyvről sajátos elképzelésem van. (Persze ha Gusztai mégis belemerne még egyszer egy nyaktörő és fáradságos vállalkozásba, közös könyvünk mintájára, illetve a módszereket modernizálva, dolgozhatnánk együtt. A különféle körülmények ismeretében azonban ezt nem látom reálisnak.)”

(A tervek sorsa vagy a megvalósulás – vagy a végső lemondás róluk. Doktori, azaz kandidátusnak megfelelő dolgozatom végül elkészült, és a Kriterion adta ki, *Líra és novella* címmel – alcíme szerint: A sólyom-elmélettől a Tamási-modellig –, 1981-ben. A „sajátos” koncepciójú erdélyi irodalomtörténet tulajdonképpen egy esszéig – tanulmányig? – jutott el, valamikor megjelent, talán a *Korunkban*, *Az irodalom lép-csői* cím alatt, Szilágyi Domokos egyik verséből indulva ki.)

De hogy a „saját Kriterionom” hetvenes évekbeli történetét lezárjam – persze visszaugorhatnék 1970-ig, klasszikusokat és kortársakat felvonultató kötetem, az *Alapozás* megjelenéséig –, az évtized második felére eső, Domokos Gézát megszólító levelekbe is bele kell lapoznom. 1977 márciusának közepén kérdezek rá képzőművészeti könyvem szerkesztőségi-nyomdai állására, s most a kolofonban leolvashatom, hogy a nyomás szeptemberben már meg is kezdődött a kolozsvári nyomdában. Sürgős kérésként szerepel ugyanitt a második korrektúrájánál tartó Móricz-kötet, az *Éltre ítélve* című elbeszélés-válogatás előlege. A Holban-regények fordításának haladásáról beszámolva, kérdezek rá a '77-es bukaresti földrengés kiadót érintő következményeire. („Nem tudom, mennyire normalizálódtak nálatok a dolgok, s hallom,

otthon is komoly volt a kár nálatok, de a fiúktól a szerkesztőségből úgy tudom, ismét megindult az üzem.”)

Az 1979. október 24-ről fennmaradt levél részletesebb beszámolóval szolgál, a belső és a kívülről érkező javaslatok egymáshoz való arányításával ad némi információt.

1979. okt. 24.

Kedves Géza!

Nemrég váltunk el Csíkszeredában, de ott kevés alkalmunk volt szakmai dolgokról beszélgetni, különben is jobb az ilyesmi írásban. Egy-két tervemről már írtam Neked, dolgozom is a Szabédi-Nagy Albert könyvön (aminek a műfajától Te fáztál, de hiszem, hogy felforrósodsz majd mellette, ha kéziratban látod); a disszertáció szövege Gyulánál van, eredetileg 80-ra ígérte, de 81-ig sem avul el, hiszem (ebből hoz most a Literatura, Pesten; ha másért nem, Tamásiért keletje lesz).

Távolabbi tervekről most, de a munkához neki kellene kezdeni már. Gyula kérésére, biztatására hajlandó volnék megírni a *Móricz Zsigmond Erdélyben*-t, két-három éven belül. Jelezd, ha igényt tartasz rá. Ez nem antológia volna, hanem irodalomtörténeti-művelődéstörténeti tanulmány, kb. 15 ív terjedelemben, a romániai magyar irodalom szempontjából is fontos esztétikai kérdéseket is felvetve. – Talán ennél is munkaigényesebb, s most már nekigyürkőzést kívánó munka volna a *Romániai magyar színház*, főként az utóbbi évtizedek problematikája. Olyanszerűen gondolom a két háború közti szakasz bemutatását (minthogy nincsenek közvetlen élményeim), ahogy irodalomtörténetünkben szerepel. Problémákat emelnék ki, egy-egy fejezetben, de úgy, hogy az egészet tükrözze a könyv. Ezt Kötő Jóskaival csinálnám (a többi „színház körüli” vagy ún. színikritikus vagy impotens, vagy beszámíthatatlan), tőle egy teljes bibliográfiát, illetve játékrendet kérnék, ezt mellékelnék, a feldolgozás (megfogalmazás) az enyém volna. Erre sürgős választ várok, hogy Kötővel beszélhessek. (Ő elvben szívesen vállalja, gyakorlatban is, de igenlő szavadat várom a vállalkozás megindításához.) Erre is kell legalább 3-4 év.

Panaszképpen is írom, kicsit értetlenül a Sorin Titel (és végső formájában a Holban) sikere után: évek óta mennek-jönnek a levelek fordítás-ügyben, feleségemmel közös *javaslatainkat elvetitek*, legutóbb (február 7-én!). Botár Emma pár hét türelmet kért, hogy Ti javasoljatok – és azóta nincs semmi. Mi ezt nem kereseti lehetőségnek tekintjük (az nevetséges is volna, ahogy fizetik a fordítást), hanem érdemi szolgálatnak. Innen a javaslatok is (Radu Petrescu, régebben Buzura, Sorescu stb.), kortársak és le nem fordított, érdekes két háború közöttiek műveire. Most nem kerestem újabb javaslatokat, Botár Emma feleségemnek szóló levele után, a tiéteket várjuk. Különben, ennyi ajánlkozás után, miközben igazán sokan fordítanak, így-úgy, elmehetne a kedve az embernek. Erzsikében sem könnyű ében tartani a lelkesedést... Egyszóval, ismerve elfoglaltságotokat, várjuk a februárban ígért ajánlatot; legalább 80-ban lehessen hozzáfogni új, érdemes munkához. (Említettem, azt hiszem, Sorescutól a *Răceala*, azaz *Hideglelés* jön az Európánál, Erzsike fordításában, a Matcával egy kötetben. Vajon nem volna érdemes kihozni itt a történelmi drámatrilógiát? Szerintem elő is kellene adni, Haragot próbálom meggyőzni. Váradon egyébként most játszották D. Solomon *Molière Emberglyűlője* c. darabját, Erzsike fordításában, meglehetősen sikerrel. Tisztességes darab, tisztességesebb Barangánál és Everacnál, jobb is náluk.) Most nézem Botár Emma levelét, írja, „engedményt” azoknál tehetünk, akik tettek valamit a román-magyar barátság ügyéért. Apropó (bár itt főlőszleg az engedmény), Sorin Titelnek jön ki románul új könyve. Ehhez mit szólátok? (A fogoly... jó bevezető volt, s már elég régt is volt...)

Tudom, úgyis sok az olvasnivalód, nem szaporítom a szót. Mindenesetre írnék vagy írással választ, kérlek, a színháztörténet ügyében pedig legalább üzenj, hogy munkába állíthassam Kötőt (aki bibliográfiailag megbízható, jól használható, tapasztalatból tudom).

Megkaptad a Tükört? (Ferit kértem, postázza.)
Baráti szeretettel üdvözöl

Kántor Lajos

Ui. Gézám, küldesd a honoráriumomat Móriczért (újraszámítva, tud erről H. Szabó Gyula), és lehetőleg a *Korváltásért* is (állítólag októberben meglesz).

A levél néhány tételéhez magyarázatul: a Móricz-centenáriumra jelent meg a rangos névsorral és jó emlékező (dokumentum értékű) szövegekkel felvonuló kötetünk, a *Móricz Zsigmond közöttünk*. (Néhány szerző a könyvből: Kós Károly, Szentimrei Jenő, Szabó T. Attila, Balogh Edgár, Molter Károly, Böződi, Tamási Áron, Nagy István, Gellért Sándor, Asztalos István, Imreh István.) Valószínűleg ez adta az ötletet Dávid Gyulának, hogy a *Petőfi Erdélyben* és *Jókai Erdélyben* mintájára készüljön egy ilyen átfogó felmérés is (ami sajnos nem született meg). Az első romániai magyar színháztörténet viszont igen – korábbi változatában budapesti színháztudományi felkérésre (az 1945 utáni erdélyi szakaszról, ahogy az irodalomtörténet is) –, ez egészült ki Kötő Józsefnek a két világháború közti színházaink történetével, és lett belőle önálló kötet (*Magyar színház Erdélyben 1919–1992*), Kriterion-kiadásban, de csak 1994-ben (már a H. Szabó Gyula igazgatta bukaresti könyvkiadónál). A Szabédi–Nagy Albert-tervet, tervezett műfaját már nem tudom felidézni, külön-külön írtam, szerkesztettem könyveket róluk; érdekes, hogy a festőművész Nagy Albert életét és művét bemutató *Fehér volt a világ* szintén kriterionos kiadvány lett (az Európánál elakadt előkészítési szakasz lezárultával), 1997-ben, de a könyvkiadót már Bukarest–Kolozsvár jelzettel nevesítve, az átköltözés fázisában. A Tükörrre tett utalás a színvonalas budapesti képes hetilapot, az *Új Tükört* jelenti, gyakran írtam Fekete Sándornak, főleg képzőművészetről.

Kriterion-munkatársi („bedolgozó”) minőségemtől végre függetlenül (aminek itt csupán a Madách-levelek 1982-es tékás kiadása mond ellent), következzen itt egy eredeti Domokos Géza-szöveg 1979-ből, a Szabédi-házban található hagyatékából: az év tavaszán (?) rendezett Téka-tanácskozáson hangzott el, és jól érzékelteti Domokos bölcs, elkötelezett, korszerű kiadóvezetői, művelődéspolitikai gondolkodását, gyakorlatát. (A gépirat mellett Dávid Gyula küldő levele található.)

Azzal kezdem, hogy a jelenlévők közül az egyedüli vagyok, aki minden eddigi Téka-értekezleten részt vettem. Emlékszem arra, amikor 1970 februárjában először találkoztunk, nem sokkal a Kriterion megalakulása után: Csehi Gyula, Mikó Inre – őt mi kértük fel, hogy legyen a kiadó rézéről a sorozat társszerkesztője –, Bodor Pál, aki már a régi kiadónál felkarolta Csehi Gyula kezdeményezését, és jómagam. Már az a megbeszélés is, mint általában a későbbiek, a jobbítási szándék, a keresés, a szóki-mondó vitákra jellemző feszültség légkörében zajlott le.

Ekkorra öt könyv jelent meg, nyilvánosság elé került a kezdemény célja, de a sorozat hivatalosan még nem létezett. A Téka sorozatcím nincs feltüntetve a borítón. Programokat, meggyőződéseket, távlatkereső koncepciókat kellett egyeztetnünk. Ehhez megértő szándékra, kölcsönös bizalomra, és ami nem is olyan könnyű, az egyéni meggyőződésből fakadó indulat féken tartására volt szükség. Mint ilyen helyzetben lenni szokott, a legtöbb kérdésben kompromisszumos megoldás született. Részben innen a máig észlelhető ellentmondások, kialakulatlanságok, törések, és miért ne valla-

nánk be, időnkénti kudarcok a sorozat programjában és szerkesztési gyakorlatában. Különös, mondhatnám, paradoxális helyzet állt elő: a kritika mindjárt az elején, 1969-ben melegen üdvözölte a Tékát, a közönség körében is nagy rokonszenvnek örvendett, ugyanakkor a sorozat csinálói, szerintem igen helyesen, csak részben voltak elégedettek munkájukkal.

Mindjárt azon az első megbeszélésen felmerült az eredeti elképzelés módosításának a kérdése. Egyrészt abban az irányban, hogy a szépirodalmat ne vegyük bele a sorozatba – emlékezhetek, a Nagy Kálmán Kalevala-fordításából közölt ízelítő, a középkori vágáns költészetből összeállított Engel Károly-féle antológia, a Kóbor poéta vallomása, Korolenko-kötetünk, A multani vérvád még az volt. Véleménykülönbségek merültek fel a Csehi Gyula elképzelésében szerepet játszó kuriózumok – emlékszem, Csehi nagyon szerette ezt a szót, és a legszebb értelemben használta: mint elfelejtett, a mai közönség tudatából érdemtelenül kiesett szöveg újrafelelevenítésének és fogalmazásának az igényét – és a kiadó elképzelése között. Mi inkább az egyetemes kultúra maradandó értékeinek sorozatát szerettük volna kialakítani. Hogy ez a két elképzelés hogyan békült meg, azt a sorozat kötetei mutatják. Volt azonban Csehinek még egy – számomra rendkívül fontos – elgondolása, ami sajnos nem vált valóra: azt szerette volna, ha a kiadó évi 24 kötetet jelentet meg. Mi csak 12 kötetet tudtunk vállalni, teljesíteni pedig a legtöbb évben 9-10-et.

A sorozat kialakítása során – és ezt különösen most, az újabb szakaszban megjelent köteteket is az asztalon látva állapíthatjuk meg – jelen volt egy másik nézetkülönbség is. Csehi Gyula és Mikó Imre sok mindenben másfajta alapállásból alakította ki az egyetemes kultúra értékeiről való meggyőződését, és eszerint vezették a sorozatot is. Ma már úgy érzem, az idők igényeit, az olvasóközönség művelődési nemzeti elvárásait illetően gyors változások mentek végbe, s a mi feladatunk fokozottabb mértékben reagálni ezekre a változásokra. Csehi Gyula előtt még egy olyan sorozat képe lebegett, amelyet mindenki megvásárol, amely mindenkihez szól, s így néhány év alatt összeáll belőle egy olyan kiskönyvtár, amelyben ott van minden, amit egy művelődni vágyó olvasónak ismernie kell. A valóság azonban mást mutat: a könyvvásárló is szakosodik, igyekszik – és tetszik, nem tetszik ez a mai magatartás a könyv iránt – elsősorban azt megvásárolni, ami a szakmai előhaladáshoz szükséges. Vannak persze olyan könyvbarátok is, akik a teljes Téka-sorozatot gyűjtik. Sok olyan levelet kapunk, amelyeknek írói ezt vagy azt az „elszalasztott” Téka-kötetet kérik, ami nélkül nem teljes a sorozatuk. De általában a Téka-olvasók is szakosodtak. Ezt mutatják a példányszámok is. Mert amíg a hazai magyar könyvek példányszáma megháromszorozódott az elmúlt tíz év alatt, addig a Téka átlagpéldányszáma az 1970-es 4224-ről 1978-ban mindössze 6475-re emelkedett. Ha tehát leszámítjuk a látványosan nagy, 15–20–25 000-es példányszámokat, azt mondhatjuk, hogy nem az egész olvasóközönség vásárolja a teljes Téka-sorozatot, hanem az olvasók, egymástól életkorban, szakmában, művelődési színvonalban különböző rétegei kiválasztják az őket érdeklő kiadványokat.

Ebből pedig nagyon fontos dolog következik számunkra: még inkább szem előtt kell tartanunk a sorozat megtervezésében és kiadásában a minőségi igényt. Ez az útja annak, hogy a szakosodó kívánalmaknak megfeleljünk és a pillanatnyilag a Tékával szemben itt-ott tapasztalható érdeklődés-lanyhulással szembenézzünk. Különbözik minden könyvsorozat esetében – éppúgy, mint a lapok, folyóiratok állandó rovatainál – egy idő után észlelhető az effajta kifáradási jelenség. Egy alapos kultúrszociológiai vizsgálat – ha van ilyen – széles körű elemzés alapján tárhatná fel ennek a jelenségnek a bizonyára sokfelé ágazó okait. A példányszám nem mindig irányadó, legfeljebb akkor, ha az eladási gyorsaságot is ki tudjuk mutatni. Magát a jelenséget azonban ilyen irányú kutatások nélkül is érzékeljük. Még egyszer mondom: a folyamat megál-

lításának csak egy módja van: a legkonceptiózusabb tervezés, a művek és szöveggondozók, műfordítók szelektálásában mutatott nagyobb igényesség és természetesen a beadott munkák elbírálásában és szerkesztésében támasztott kritériumok megalkuvást nem ismerő alkalmazása.

A Téka nemsokára megjelenő 100. kötetében megtalálható prospektus a sorozat teljes címjegyzékét és néhány, az olvasóhoz intézett kérdést foglal magába. Szeretnők, ha a Téka-barátok minél nagyobb számban vállalkoznának véleménymondásra. Erre annál is inkább szükség van, mert a következő távlati tervünk függelékeként szeretnénk összeállítani egy újrakiadási tervet is. Évente egy-két kötetet juttatnánk el a sorozat olvasóihoz az eddig megjelent címekből, amelyek iránt az érdeklődés a legnagyobb.

Végezetül: tíz esztendeje egyfolytában keresünk. Nem szabad megtorpannunk, elkedvetlenednünk, nem mondhatunk le az önmeghaladás tiszta igényéről. A Téka-sorozat népszerűsége itthon és külföldön kötelez erre.

Nem tudom, hasonló koncepció kifejtésére sor került-e (írásban, megörökített szóban) a Kriterion ugyancsak fontos egyéb sorozataira vonatkozóan (például: „fehér könyvek”, azaz a magyar történelem, művelődéstörténet ébresztését szolgáló kötetek vagy a „másik oldalon” a Horizont, a világirodalmi művek kiadói tervbe, országközi egyezésbe iktatása kapcsán). Az *Igevárban*, 2000-ben, természetesen szó van róluk. (Az én „horizontos” múltam ugyanolyan egyke, mint Téka-szereplésem: Gion Nándor kötetéhez – *Latroknak is játszott* – kértek tőlem utószót.)

Mint ahogy szó van Domokos könyvében a „betűmágusokról”, a Kriterion grafikai arculatának alakítóiról, mindenekelőtt a kiadószerkesztői korában páratlan erdélyi könyvgrafikusról, Deák Ferencről. (Erről a Kriterion-munkáról, illetve művészetről mindeddig a legrészletesebb, szakmai igényű összefoglalást többek közt Dávid Gyulától – a 2011-es *Könyv, grafika, könyvművészet Erdélyben* című Korunk–Komp–Press kiadványban lehet megtalálni. Reprodukáltuk itt Domokos Géza *Igevárának* illetékes fejezetét és számos könyvborítót, illusztrációt a Kriterion legjobb időszakából.)

Hasonlóképpen beszélt Domokos (*A Kriterion műhelyében*-interjúkban) a valóban feledhetetlen Kriterion-találkozókról Erdély különböző városaiban, ahol százak jöttek el, hallgatták meg a kiadó embereit, illetve a meghívott szerzőket, és dedikáltatták a friss könyveket. Személyes emlékeim közt talán egy nagyváradai találkozót a legemlékezetesebb (a Szakszervezetek Házának óriástermében), már csak azért is, mert ott tartott legtovább nekem a dedikálás. (Ha jól emlékszem, ez 1981-ben vagy ’82-ben lehetett, Balogh Edgár lett akkor a csúcstartó, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetével, én lehettem a második túlórázó, már nem tudom, melyik saját könyvvel.) De jó emlékeim közé tartozik csíkszeredai és 1981. februári temesvári turnézásunk is. Valamint egy udvarhelyi (?) kisipari műhelyben Domokos Gézával kettesben tett látogatásunk; talán a Reményik-verskötet volt napirenden (*Az építész fia*, 1983-ból), ott mondta el Géza, hogy lesz egy Nyíró-novelláskötet is nemsokára. Tőlem kérték a válogatást, az elő- vagy utószavazást – ám erre a cenzúra már ki mondta a vétót.

Elkezdődött a Kriterion súlyos gyanúba keverése – tulajdonképpen már korábban is. A gyanúsítások, feljelentések, fenyegetések története más fejezetbe, sajnos egy nagyon gazdag (!) fejezetbe tartozik.